Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

МАЙ 1-БИЛЕ, ЭРГИМ ЭШТЕР!

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 101 (14301) ◆ 1990 чыл, май 1, вторник ◆ 1925 чылда үндезилеттинген. ◆ Өртээ 3 көп.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ, ЧААРТЫЛГАНЫҢ, БҮЗҮРЕЛДИҢ ЧАЗЫ

Май Бирниң бодунуң бүдүжүнде-ле кайгамчык улуг социал күш биле часкы оттуушкуннуң амыдыралчы дээжи синнигип бириккен. Бистиң амгы үеде эде тургустунуушкунувус—чаартылгавыс Май Бирниң идеяларының база уламчылалы-дыр. Ук чаартылга социализмни хажыдыышкыннардан арыглаар, эртем-техниктиг депшилгениң негелдезинге, делегейде эң баштайгы социалистиг күрүнениң угаан бодал деңнелинге дүүштүр ону хөгжүдер.

Бистиң алыс сорулгавыс—кижиге буянныг, демократтыг социализм. Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазында ынчаар айыткан. Чогум-на ындыг социализмни тургузары-биле күштерин кадарынче совет улусту Төп Комитет Май 1-ге уткуштур кыйгырган. Кижи ниитилел хөгжүлдезиниң төвүнге турар. Кижиге амыдырап-чурттаар, ажылдаар чогумчалыг байдалдар тургустунар ужурлуг. Кижини социал чөптүг чорук бүргээн турар. Кижи бүгү эргелерин болгаш хосталгаларын долу ажыглаар. Кижи бүгү талалыг сайзыраар аргалыг болур апаар. Кижиге буянныг — гуманныг, демократтыг социализм бо бүгүнү боттандырып, «Бүгү чүвени — кижиге» деп чарлаан-даа бол, бүтпээн лозунну бодарадыр сорулгалыг.

Бистиң чуртувуска бөгүн эн-не чугула үүл болза кижилериң болгаш улустарының хостуг байдалга, эки тура, эш хуу ёзузу-биле сырый каттыжары болуп турар. Партия ындыг каттыжыышкынның үндезинин сүмелээн болгай.

Мооң мурнунда Май Бир дээрге, ырлаан, хөглээн, чараштыр кеттинген кижилериң кудумчуда үери, хөй муң киржикчилиг чыскаалдар, айыран туктар, транспарантылар турду. Ынчалзажок сөөлгү айларда кедергей дүргедээн үе чазалганы киирип турар. Бо чылын байырлал бир янзы. Чуртта, ооң политиктиг, экономиктиг амыдыралында кончуг нарын, ындыг-мындыг деп дорт чугаалаары чамдыкта берге үүлдер бар.

Чоокта чаа В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 120 чыл оюн демдеглевис. Каш чыл бурунгаар болза, ол хүн кедергей байырлаашкынның, суглук чок мактаашкынларның, «тиилекчи» рапорттарының чылдаа болган турар ийик. Юбилей шынгыы, ажыл-херекчи байдалга эрткен. Ленинден ооң эн-не кол, эн-не үнелиг үүлүн — ооң методологиязын болгаш диалектиказын алыр ужурлуг бис. Бистер ленинчи ажылдарның, ылангыя амыдыралының сөөлгү чылдарында ажылдарының, ёзулуг ханы утказын билип алыр апаар бис.

— Бир-ле дугаарында, социализм дээрге күш-ажыл кижилериниң ниитилели, демократтыг тургузуг, чоннуң чогаадылгазы дээн Ленинниң идеяларын ханы бодаар ужурлуг бис — деп, М. С. Горбачевтуң демдеглээни чөптүг. Советтернин эргечагыргазының дугайында, эргелеп башкарылга аппарадын эде кылырының, ажылчы чоннуң ботбашкартыныл газының дугайында. Шилчилге үезинин экономиказының, ында өнчүнүң хөй янзылыының дугайында, сайзырангай кооператорлар тургузуунуң дугайында, план болгаш рынок, шынгыы учёт болгаш камналга дугайында. Социализм үезинде нациялар, тускай догуннаан совет республикаларының федерациязының дугайында, бүгү нацияларның улустарының деңэргелииниң, хөй нациялыг чуртка чурттап билириниң дугайында. Кижи төрелгетенниң тургузуп кааны культураның бүгү-ле байлактарын шингээдип алырының дугайында. Партия дугайында—тургузуп, ажылчы чонну каттыштырып турар партия дугайында.

Май Бирниң бүдүүзүнде М. С. Горбачев Урал чорааш келген. ССРЭ-ниң Президентизиниң үлетпүр талазы-биле улуг хөгжүлделиг ол черге чорааның бистиң чурттун-даа, даштыкының-даа улустары сонуургал-биле уткаан. Чүге дээрге эде тургустунуушкуннуң бо эң берге, эргилделиг үезинде ол аян-чорук экономиктиг реформаны эн-не шиитпирлиг бурунгаарладырының программазын ажылдап кылып турар совет удуртулганың ажылынга кончуг чугула. Ажылчы чон-биле, бүдүрүлгелериниң удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылары-биле, хөй-ниити-биле ужуражыышкыннар дээрге таарыштыр башкарып турар рынок экономиказынче шилчилгениң айтырыгларын шиитпирлээриниң эң дээре, эң дээштиг, улуска даржыктыг эвес оруктарын дилеп тыварынга дуза болур.

Бистиң чуртувус бо часты националдар аразында харылзаалар чидигленген байдалда уткуп турар. Мартта Литваның парламентизинге дүвү-далаш, артында-ла дүне хүлээп алганы Совет Эвилелинден ук республиканың үнериниң дугайында шиитпириниң соонда байдал ондактыг апарган. Бо айтырыг талазы-биле төптүң шиитпирлиг туружун даштыкыда база билиишкин-биле көрүп турар.

Бистиң чоок кожаларывыска — Чөөн Европа чурттарынга Май Бирни байырлаары база бөдүүн эвес болур хире. Ында болгулаан демократтыг ханы чаартылгалар улус чоннуң изиг идепкейин көдүргеп, тургузукчу ёзу-биле ажылдаар аргаларны ажыткан. Ындыг болзажок дүвүрел сеткили база тыптып кээп турар. Чамдык чурттарда күзенчиг эвес үүлдер болуп турар, чижээ, Чехословакияда мурнундагы демократтыг эвес системаны шиитпирлии-биле солууру кижиниң эргелерин кызамдаары-биле, коммунистерни истеп сүрери-биле капсырлажы берген.

Бо бүгүнү алгаш көөрге, Төп Комитеттиң бо Кыйгырыы чогум-на чогуур өйүнде болуп дыңналып турар: Чер-делегейниң улустары! Кижи төрелгетениң ниити айтырыларын шиитпирлээри-биле, кижиниң хосталгаларын болгаш төлеп-мөзүзүн камгалаар дээш күжениишкиннеривисти каттыштырып көвүдедиил!

Тывага Май Бирни эң баштай 1917 чылдың май 1-де (14-те) байырлаан деп төөгү документилери херечилеп турар. И. Т. Сафьянов ажылчын тудугжулар мурнунга илеткел кылган. А 1918 чылдың байырлал бүдүүзүнде Өөкке кулактар үймээн үндүргениндеп, майның баштайгы хүннери дайынчы байдалдыг эрткен. Бөгүн Тыва автономнуг республиканың ажылчы чону Май Бирни чеден үшкү удаа уткуп турары ол. Олар ону эде тургустунуушкунну бурунгаарладыр дээш шиитпирлиг чоруктун демдээ-биле байырлаар.

МАГАЛЫГ ХҮН

Ырак-чоокта каткы, чугаа,
Ыр-шоор чаңгыланыр,
Хөгжүм үнү улам киткеп,
Хөйнү-чонну омакшыдар.
Магалыг хүн —
Майның Бири.
Делегейниң диптеринге
Демниг күжүн алдаржыдып,
Кадыыр, Маска эолери
Каттышкаштың байырлап кээр.
Магалыг хүн —
Майның Бири.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Даргазының дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ДОКТААЛЫ

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединин **доктаалыры болза:**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Даргазынга эш Чямит-Доржу Байырович **Ондарны** соңгуур.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Даргазының Бирги оралакчызы В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1990 чылдың апрель 27.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Даргазының Бирги оралакчызын соңгуур дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ДОКТААЛЫ

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединин **доктаалыры болза:**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Даргазының Бирги оралакчызына эш Виктор Салчакович **Кажин-ооллу** соңгуур.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Кызыл хоорай.
1990 чылдың апрель 28.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазын томуйлаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ДОКТААЛЫ

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединин **доктаадыры болза:**

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга эш Шериг-оол Дизижикович **Ооржакты** томуйлаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Кызыл хоорай.
1990 чылдың апрель 28.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединин доктаамал комиссияларының дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ДОКТААЛЫ

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединин **доктаадыры болза:**

Тыва АССР-ниң Дээди Соведи дараазында доктаамал комиссияларлыг болур:

Мандат комиссиязы;

План-бюджет комиссиязы;

Национал политика болгаш националдар аразында харылзаалар талазы-биле комиссия;

Хоойлужудулга, хоойлу-дүрүм сагылгазының болгаш корум-чурум айтырыгларының талазы-биле комиссия;

Аныяктар херектериниң талазы-биле комиссия;

Ажык-чарлыг чоруктун, хамаатыларның эргелериниң болгаш тургузуп келген айтырыгларының талазы-биле комиссия;

Үлетпүр, архитектура болгаш тудуг, транспорт талазы-биле комиссия;

Садыг, харылзаа, коммунал-амыдырал болгаш чонга ескелдаа ачы-дуза чедирилгезиниң талазы-биле комиссия;

Көдээ ажыл-агый айтырыгларының талазы-биле комиссия;

Улус өскүлгези, эртем, культура болгаш куш-культура талазы-биле комиссия;

Кадыкшыл, өг-бүле болгаш ие-чаш камгалалының талазы-биле комиссия;

Экология болгаш бойдус ажыглалының айтырыгларының талазы-биле комиссия.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Кызыл хоорай.
1990 чылдың апрель 28.

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИННЕРИ

Май 1-ни болгаш 1941 — 1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 45 чыл болур ою—Май 9-ту таварыштыр Тываның ажылчы чонунга байыр чедириишкиннери, СЭКП Калмык обкомундан, Калмык АССР-ниң Дээди Совединден болгаш Министрлер Чөвүлелиниден, СЭКП Бурят обкомундан, Бурят АССР-ниң Дээди Совединден болгаш Министрлер Чөвүлелиниден, СЭКП Якут обкомундан, Якут АССР-ниң Дээди Совединден болгаш Министрлер Чөвүлелиниден, СЭКП Алтай крайкомундан болгаш улус депутаттарының край Совединден, СЭКП Хакас обкомундан болгаш улус депутаттарының область Совединден, Сибириниң шериг округунуң Шериг чөвүлелинден болгаш командылал черинден, Забайкальениң кызыгаар округунуң Политиктиг эргелелинден болгаш командылал черинден СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң адресинге келгилээн.

МУРНАКЧЫ ФЕРМАЛАР. ОЛАР КАЙДАЛ?

«Торгалыг» совхозтуң Торгалыг сүт-бараан фермазында 22 саанчы ажылдап турар. Эрткен бирги кварталда саанчылар аразында чарыштың түннелин үндүргеп. Ончумаа Суваң бодунга быжыглаан инектериндеп ниитизи-биле 10716 килограмм сүт саггаш, планын ажыр күүсеткен.

Май 1-ниң байырлалын ол база күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткаан. Ол дөрт айларда бир инекке онааштыр 600 килограмм чедир сүттү саггаш.

* * *

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ни Улуг-Хем районнуң «Ак-Туруг» совхозта Чаш-Тал сүт-бараан фермазының коллективи күш-ажылчы байдалга уткаан. Дөрт айларда күрүнеге 80 тонна сүт садар планын 90 ажыг тонна кылдыр күүсеткен. Сүт бүдүрүлгезин көвүдедир дээш саанчылар, кадарчылар малдың ажаалда-чемгерилгезин экижиткен.

Сөөлгү айларда ферманың мурнакчылары көвүдеп турар. Оларга Ончумаа Ховалыг, Февраль Намажап, Чойганмаа Сүндүй болгаш өскелер-даа хамааржыр. Мурнакчы саанчылар хүнде-ле боттарынга быжыглаан инектериндеп 120—125 килограмм чедир сүттү саап ап турар.

Эргим кызылчылар

Бүгү-делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнүнге турасхаатка байырлал Май 1-де 12 шакта Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгынга болур.

Часкы медээлер

Чөөн-Хемчиктен

ЧАЖЫП КИРИПТЕР

Ак-Шат — «Октябрь 30 чылы» совхозтуң тараалаң оң кол ховузу.

Ында Менге Куулариың удуртканы бригада аренда керээзин-биле ийи дугаар чыл ажылдап турар. Бо хүннерде 6 агрегат 960 гектар черниң шыгын базырын киргеш, ону доозарының кырында келген. Шанда 7 кижи үрезинин хоранаап белеткээн. Бо ажылга Сосхур-оол Донгак, Хурал-оол Куулар олар идепкейлиг киржип турар.

Тараажыларың чурттаар бажын-балгадын бүрүн септеп доосхан. Кызылбулунда часкы сезонда коллективтиң планын чаштыр бижээш аскан. Чупар-бажың бар. Столовااда аъш-чеминиң шынары эки.

Агаар-бойдустун байдалын көрүп турган, бригада үрезинин чаштырын кирипте.

Арагачы ДОНГАК.
Чадаана хоорай.

КЫРГЫЛДА ДООЗУЛГАН

«Большевик» совхозтуң малчыннары бо эрткен кыштан ниитиниң малчын онча-менди ажыырар, ооң чаш төлүн менди камгалап алыр талазы-биле багай эвес ажылдап турарлар. Ылангыя өскүү кадарчылары эки ажылдаан.

Ажылга кызымак болгаш чүткүлдүг дирткен малчыннарга Дегээ Ондар, Хензиг Куулар хамааржыр. Оларның биргизин бир өскүдеп-не бир килограмм дүк кыргыыр хүлээлгезин ажыргаан. Түнелги 1,2 кг болган. Пайгизи аная арай-ла четпээн: өскү бүрүзүндеп-не 950 грамм дүктү алган. Бо көргүзүг ооң планында көрдүнгенниден хөй.

Өскү кыргылдазы доосту берген.

ЧҮС ХУУ

Районда чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелениң коллективи бо чылдың бирги кварталында янзы-бүрү 15 хевириин ачы-дузазын чурттакчыларга чедирген.

Ажылды шын организастаны, даанган хераа дээш кижи бүрүзүкүн харыысалгазын бедиткени эки түннелдерге чедирген. Эргелел кварталда 55 муң рубльдин орулгазын киирип алыр планын күүсеткен алган. Дааранныкчылар Наталья Саая 870, Мария Монгуш 960, Татьяна Ондар 968 рубльдин кылын, чуга хевин даараар планын тустузунда дыка ажыр боттандырган. А. Бонуг-Кара Ооржак планнын онаалдазын чүс хуу күүсеткен.

Эргелелде баш таарыкчылары Уран Монгуш, Аная Ооржак, Алина Монгуш олар бирги кварталдың түннели-биле база-ла эки көргүзүглерин чедип алгыдаан.

Мерген-Херел МОНГУШ.
«Ленинчи орук» солунунуң корр.

КҮҮСЕТКЕННЕР

Бирги кварталдың түннели-биле Шагаан-Арыг хоорайга бүдүрүлгечи эки көргүзүглерлиг коллективтер болгаш организациялар эвээш эвес болган.

Районда суггарылга системазының коллективи чарыш тиилекчилериниң олуруунче киргеп. Май 1 байырлалының бүдүүзүнде план күүселлезинге үлүүн киргеп. мурнакчы трактористер Шивит-оол Доңгакты, Хураган-оол Түлүштү, чолаачы Геннадий Мандып-оолду шактап адаан.

Районнуң септелге-техниктиг бүдүрүлгези трактолар септээр планын 148, автомашиналар септээрин 133 хуу күүсеткен.

Бо бүдүрүлгеде күш-ажылдың хоочуну слесарь Иван Тюкалин, чолаачылар Николай Суханов, Хураган-оол Төгүс-оол, тракторист Николай Шывак ышкаш мурнакчылар бар. Олар чыл эгезинде боттарынга алган планнын даалгаларын күүсеткен алганнар.

(Бистиң корр.).

ЧАСТЫҢ ЧАРАЖЫ ЧҮДЕЛ?

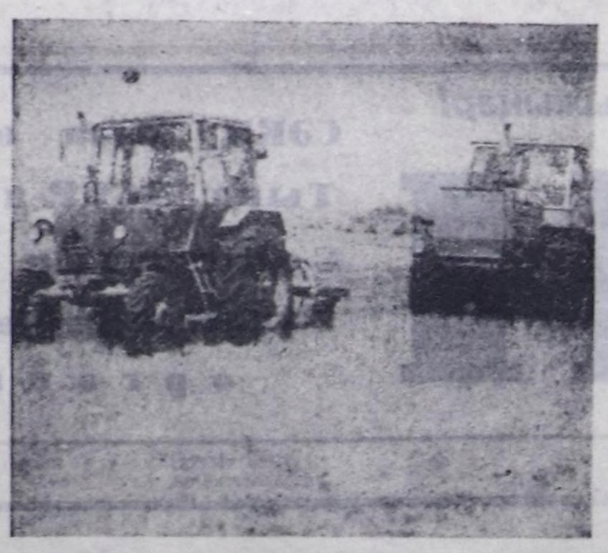

Часкы хүн чылды чемгерер

УЛУГ ҮҮЛЕНИҢ ЭГЕЗИ

Кайы шагдан бээр кижиниң идегел, шинаныш-биле маңаар үеэн — час. Ол—амыдыралдың чаа эргилдезиниң эгези, бойдустуң оттуушкунунуң, катап чечектелип, сайзыраарының үеэ. Тараажыга час база-ла улуг идегелдиг, дүвүрел-сагышсыралдыг, маңаашкынныг, улуг белеткелдиг үеэ. Шаандан бээр-ле амыдыралдың дөзү, аъш-чемниң дээжизи тараа дугайында сагыш салыышкын ол дээш ажылдап, чурттап чоруур кижиниң хүн бүрүде баштан үнмес, кыш, чай чок бодалы чораан. Күзүн дүжүттү ажаап, анмаарлап алган соон дарый-ла келир чылдың тараазының дугайында бодап эгелээр сен. Төнмес-батпас ажыг соок кыштың бүгү дургузунда тараажы часты маңаар, чаа дүжүт дээш сагыш аарып эртер. Үрезин, эт-хөрексел белеткелиндеи ангыда оода чадаарда шөлүнүң ел-шыгы, чемишкири дээш сагыштан ыраажас ыңдыг чүүлдер эмежок хөй.

Час келир, тараажы ыстаач, саргып келгеи боду хөрөөч ажыдып, сарыг күске чечер түтчүп келири улуг үүлезиниче шымнып кириптер. Агаар-бойдустан, кижиниң кызымаандан, өске-даа чүүлдерден хамаржыр дүжүт дээш демисел частың черин эргелеткен, дирискен хүннериден эгелээр. Амгы бо үеде тараажының холунда кандыг-даа болбаазын техника, хей янзы дериг-хөрексөлдер, бүдүмелдер бар-даа болза, тараның салым-хуузу ону өстүрер кижиниң хөөнүнде, тура-соруунда.

«Х Улуг хурал» совхозтың ооң мурнунда Булун-Бажы бригадазының механизаторлары, ам бо хүннерде чаа өгезин салып, тургустуузуп турар кооперативтиң кежигүннерек бо часкы чымыжыче ваа бодаалдарлыг, бир ангы сеткил-хөөнүг шымнып кирипкен. Доминиг ажылдап турар дөрт механизаторнуң эң улуу болгаш дуржулгалыы Валерий Байкара оларга бис ужуражып чеде бергеи үевисте эрткен күзүн эвээш ел-шыг дүшкенин, бо чазын-даа хат-кавыскайныг, эки-ле эвезин, черниң шыгының хоомайын чугаалап, аңдарып каан черниң хөрзүнүн адыштап, шинчилеп тура чугаалады (**үстүнде чурукта**).

Кызыл — Ак-Довурак арабының улуг оруу-биле Улуг-Хем үнүнүң аразында делгем шөйлүп баткан Таар-Оттуг ховунуң шаандатызы чок, ооң бажында суггарылга системазының тудуглары бедээн, шөлде чаа хевириниң агрегаттары турулапкан. Суггарылга системазы кажан ажылдап эгелээрил, тараа чаштырарынга чедир суггарылга бүдер бе деп айтырарыыска ол мынча дииди:

— Суггарылга системазы ам-даа ажылдаар хире ыңдыг суг чок. Каа-Хем биле Бии-Хем доштан долу арылгыже бээр, бо ховуже суг үнмес. Суг алыр хөөлбекте ам-даа суг эвээш. Ам бо бистиң чардырып турарыыс шөлүүске кызыл-тас тарыыр чер. Баштай сугну ногаа шөлүнге үйдүрер.

— Бистиң чаа тургустуунуп турар кооператививиске мында ниитизи-биле 780 гектар чер быжыглаттынар. Аная ногаа, картофель, мал чемнери болгаш тараа культуралары өстүрер бис — деп, кады ажылдап турар өөрлери немеди.— Бис мында ам дээрезинде дөрт кижи ажылдап турар бис. Боттарыыс бүгү ажылдарны кылыр: черни чардырар, үрезиниң чаштырар, чайгы ажаалдазын чорудар, дүжүттү ажаап алыр. Дүжүт ажаалдазының үеэнде харын немелге күш херек апаары чадавас. Ооң ангыда бүгү ажылдарны боттарыыс кылыр бис. Ногаажыларга, өске-даа ажылдакчыларга трактор-биле кылыр ажылдарны дөртелээ хандырып шыдаар бис — деп, он чыл тараажы-механизаторлап ажылдап келгеи Солдат-оол Даваакай, күүлүг К-150-ниң кожугда аңдазының, ылгырлерин хынавышаан, чугаалады (**ортузунда чурукта**).

— Кооператививис даргазы Иван Аркадьевич Кулиев совхоз төвү кеже берди. Бистен ангыда кооперативке суггарылга системазының ажылдакчылары, ногаажылар кирер. Ам дээрезинде керээ-даа чадынмаан. Ынчалзажок шупту чүве бүде бээр деп даргавыс чугаалаар чораан — деп. Костя Муңдурушку база немели (**адаанда чурукта эжи Геннадий Сат-биле кады**).

Кооператив тургузуп, совхоз болгаш өске-даа будурулге, садыг албаннары-биле керээ чарып ажылдаары дээрге-ле, ажыл-агый чорудулгазының амгы бир чаа хевири. Маңаа ооң кежигүнериниң харыысалгазы, тура-соруу бир ангы болур деп чүве билдингир. Ооң мурнунда болза, дүжүт алган, албаан-даа болзукза, шелду кандыг-даа янзылыг ажыглаан болзуңза, совхозтан ажыл төлевирин ооң кандыг түнелдин барымдаа чокка алыр турган болгай сен. Ам болза ыңдыг эвес, чүнү өстүрүп, ажаап алган болдур сен, оортан хамаарыштыр акшахөрениг кооперативке киирер, оортан киришкен үлүүг ёзугаар алыр сен. Бо дугайыч кооперативке кежигүн боолкиреринг диттигипкен механизаторлар билип турарлар. Ниити шөлүнүң 300 ажыг гектарының тарылгага белеткелин эрткен күзүн чорутканы. Апрель ортан үезинде часкы чер аңдарылгазынче кирген механизаторлар бистин четкен үевиске чедир база 300 хире газын аңдарып четтигипкен, бир 200 хире га черни ам аңдарарыыс арты деп чугаалап турдулар. Ооң улай олар үрезин чаштырылгазынче, ногаа шөлүнүн белеткелинче кириптер. Оларның орай күске четир ымыштыг ажыл-ижи чай алыр арга чок, дүжүт дээш сагыш човаашкынын, бүдүргеи үүлезин күс түнээр болгай. Ынчангаш хүлээнгеи күштуг, дөрт эжишки ховуну соонуумурнуг дескинин чоруп-ла турар. Чүгле дескинин эвес, а ажылының шынарын болдап, оортан дүжүтү өстүрүп алырынга агротехникти дурумнерде айытканын база ыяк сагыыры дээш сагыш салып чоруп турарлар.

...Хүн ынаар-ла Адар-Төш сыннарының ыңдынче ажытталып хире берди, кежээки ымир дүжүп, машинавыстың карактары чырый берди. Булун-Бажының эжишкилериниң чоруткаш, Улуг-Хем районга ажыл-хөрөөвис бүдүргеи, дедир чаныс кел чорувуста, оларның тракторларының карактары дистинчипкен ховуда ыяңгылыг ырыы ырлавышаан чордулар. Оларның ажыл-ижи ам-даа уламчылаар, күске чедир уламчылаар, түнелин ынчан көргүзер.

Мижит-оол САЯ.
Вячеслав МОНГУШТУҢ фотолары.

Суггат—дүжүттүң магадылалы

YE МАНАВАС

Республиканың барын талакы районнарында суггарылга системазының эргелелдерин Барыын-Хемчикте Барлыктын районнар аразында суг ажыглал-тудуг эргелелиге чаңыртыр участоктар кылдыр эде тургусқен. Улгаттыр каттышкан эргелел күрүеннің суггарылга системазының тудугларын шын ажыларын, септелгезин харыылаарындан аңгыда, ажыл-агыйларының боттарының иштинде суггарылга четкилерин керээ ёзугаар кылыр болгаш хайгааараар хүлээлгелиг. 1991 чылдан эгелээш, суг өртектиг апаар. Ынчангаш аңаа баш удур белеткенирин, ажыл-агыйларның шөлдеринге бээр сугнуң норма-чижээн, үлелгезин шын таарыштырарын, хемчээр хөрекселдерни тургузарын база далскан.

Эргелелдиг начальниги Н. А. Хертекке ужуражкаш, планнарын, кандыг ажылдар кылдынып турарын айтырган мен.

— Коллективте 140 кижи ажылдап турар. Техника колдуунда четчир. Бо чылын иниитизи-биле 440 муң рубльдиг септелге ажылдарын кылыр. Ооң иштинде 4 районнуң 16 совхозунуң 13940 га черни суггарар бугаларны септээринге 268 муң рубльдиг керээлиг ажылдары база бар. «Тээли», «Барлык», «Алдан-Маадыр» совхозтарда Эдер-Куйнун, Барлыктың, Алаштың бугаларын септээринге белин 73 муң рубльди шиитээдир. Суггаттыг черлериниг га бүрүзүнден ортумаа-биле 14,4 центнер тараа культураларын, 29,9 центнер хөй чылдыг сигенин, 103,5 центнер картофельди болгаш 175,9 центнер ногааны өстүрер арганы ажыл-агыйларга бээри планывыста көрдүгеи — дээш, чамдык сан-чурагайларны адагылады.

Эргелелдиг аңгы-аңгы участоктарында ажыл-иш шагда эгелээн. Сүт-Хөлде Алаш, Чөөн-Хемчикте Хорум-Даг, Бай-Тайгада Чаңгыс-Терек, Ак-Терек бугаларының иштин, дестерин аштап эрыглааш, сугну бадырган. Барлыктың чаңгыс аай инженерлиг системазының бажында балык эрттирбес чүүлдерни кылырын «Тыва суг-мелиорация» каттыжыышкынның көжүп чоруур механизастаан № 1 колонназы саадаткан. Ынчангаш сугну эрте бадырарынга шаптыктаан. Ам бо хүннерде күштү мөөңнеп, сугну бадырып, ол-бо арыктарже чаяр черлерни шалыпкып кылып доозуп турар. Коллективте 130 ажылчыны болгаш инженер-техникти 26 ажылдакчыны участок аайы-биле быжыглап, кылыр ажылдарын толараткан.

Кайы-даа районнарның девискээринге кышкы үеде хар чуга болгаи. Час эрте эгелээ-даа, мынчага чедир чаъс чагбаан. Тайгалардан болар хар суун үеэнде чөп ажыглаар, ону халас агыспас болза эки. Мурнуку чылдарда суггатты чаңгыс эвлчег-биле чорудуп турган болза, ам ийи эвлчегже кирип, дүнеки суггатты ыяп-ла организастаары чугула. Совхозтарда байдал кандыгыл? Агрономнар, гидротехниктер, чамдык директорларның талазындан суггатче шоолуг кичээнгей салбас, суггатчыларның чыжын эрттирбес, бо ажылды суггарылга системазының эргелелинин, бот-орулга-чарылгалыг эвеноларның хөрөө кылдыр көөр чоруктарны шыгыызы-биле буруу шавар херек. Элээн каш чылдар мурнунда бо районнарга суггатчыларның слёдун эрттирип, чедер-четпестерин чугаалажып, социалистиг чарыштыг организастап турганы ам уттундурган.

Чамдык ажыл-агыйларда суггатчыларны чурттаар майгынар, вагончугаштар-биле хандырбайн, эвш-чемни экижиттейн турар чоруктар-биле эптежирин берге.

Ye маңаас. Чер эрээн. Часкы тарылга эгелээринин кырында келгеи. Агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдарын кичээнгейге ап, бүгү күштү суггатче мөөңнээри негеттинер.

Александр ХЕРТЕК.

Найыралдың тудуглары

АНГАРСК БУЛЬВАРЫНДА

Он ийиги беш чылда бистиң республика найыралдың тудугларының девискээри апарган. Москва, Ленинград, Свердловск хоорайлар, Алтай, Красноярск крайлар, Иркутск область дээш, өске-даа черлердеи тудугжулар Кызыл хоорайга, районнарга социал болгаш чуртталга тудугларын кылыр дээш чедип келгеиннер. Оларның туткан бажыңнары республиканың найысылалын болгаш суурларын бөгүн каастап турар. Москвачыларның тутканы уруглар садыгы, школа Кызыл хоорайның эң чараш тудугларының бирээзи. Бөгүн ыында бистиң ажы-төлүүс аскежиктиг доругун өзүп, өөренип турар. Найысылалдың чаян талазында, күүлүг Улуг-Хемниң эринде орду хүн эрткен тудум-на бедип үнүп олурар. Ол дээрге Кызыл хоорайның пионерлеринге Тула хоорайның тудугжуларының белээ — Пионерлер ордузу-дур. Анаа кино, концерт көөр, танцылаар, янзы-бүрү бөлүмнер эрттирер өрээлдер турар. Пионержи ордунуң шыпшык бажында обсерваториядан күүлүг телескоптуң дузазы-биле ооллар, уруглар талыгырда сылдыстарны хайгаарап болур. Ақы-дуңма дузаламчызын Тыванын ажылчы чонунга чедирер дээш, бистиңде чедип келгеи тудугжуларның тудуп турары азы тудуп каалы тудугларының дугайында каксы чугаалаарга мындыг-дыр. Ол тудугларны кижилер «Найыралдың тудуглары» деп адай берген. Ында ужур-ла бар.

Өске хоорайлар, областар, крайлардан келгеннериниң аразында Ангарск, Братск хоорайларның тудугжулары база бар. Оларның кызымак күшажылының ачызында найысылалдың мурнуу талазынга чырык, делгем өрээлдерлиг чуртталга бажыңнары бедип үнүп келген. Боттарының дугайында тураскаалды арттырып каар дээш, бажыңнар тудуп турары черни Ангарск бульвары деп олар адап каанар. Ангарск бульвары бөгүн ажыл кидин түлүк хайнып турар тудуг шөлү. Анаа чеде бергеш, тудуг материалдары сөөрткен машиналары, чүүк көдүргеи краннарны, бажыңнарның панельдерин эптеп салган тудугжуларны кижи көөр.

Ол-ла бүгү ажылды удуртып турар кижини сураглап, ат-сыын айтырарыыска, участоктуң начальниги Сергей Ларионович Шиленко -деп тудугжулар чугаалады. Бистиң-биле чугаалажып, ажылындан чардыгар хире кижи-даа чок. Кижи бүрүзү бүдүрер үүлелиг деп чүве өскү. Кран Сашкарыкчылары күүлүг техниканың ажылдаарын хынап, үзеп чаттан турлар. База бир кран машиналардан панельдер дүжүргеи тур.

— Тулуг материалларын шуптузун Ангарск хоорайдан сөөртүп эккеп турар. Эрткен дүне база панельдер сөөрткен машиналар келди. Оларны дүргеи чорудуптар дээш, чүгүн дүжүрүп турарыыс бо. Ооң соонда панельдерни ажылдаарынга эптиг кыллыр белеткей салыр. Кежээликтей, 5 шак үезинде, ийиги эвлчегде ажылдаар тудугжулар панельдерни бажың кылдыр эптей салып эгелээр — деп, тудугжуларның бирээзи биске чугаалады.

Оларның ажылынга шаптыктавас дээш, участок начальниги дилеп чоруптувус. Сергей Ларионовичнин тудугжуларның вагоннарының бирээзинден тыл алдывыс.

— Апрель айның төнчүзү, нарядтарны шуптузун дужаар үе келген. Бо ажылды доозуптар чоор бе дээш, шөлээн чер боорга, мында чедип келдим ийин — деп, ол тайылбырлады. — Бичии манаптынар. Ооң соонда чугаалажыр бис. Бистиң тудугжуларывыстың канчаар ажылдап турары-биле таныштынар ыйнаан.

— Ийе. Кижилер-биле чугаалажып, чардыгар хире эвес улус-тур — деп, харыыладывыс.

Каттырымзааш:

— Ындыг улус харын. Ажылдай бергенде, тура дүшпес — диди.

Долдуруп орган документилерин кедээр каай тыртып кааш:

— Бис Кызыл хоорайга 1987 чылдың июнь бирде келдивис. Ам бир ай хире болгаш, таптыг-ла үш чыл боор бис. Ажылдап келген үевис иштинде чаагайжыды туттунган 6 бажыңны ажыглалга киирдивис. Ол дээрге, 19 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлү-дур. 112 аал чурттаар чеди дугаар бажыңыын таваан салып, бир дугаар каъдый эптеп эгелей бердивис. Тудугжулар ийи эвлчег-биле ажылдап турар — деп, ажыл-агыйы-биле бистиң кончуг тодаргай таныштырды.

Өске хоорайларның, девискээрлериниң тудугжулары боттарының чурттап турар черлеринде бажың-балгатты четчир кылдыр тудуп алгаш, Тываже кээп турар эвес улус болду. Чижээлээрге, Ангарск хоорайда кижилерни бажың-биле хандырары дыка чидиг айтырыгларның бирээзи. Ынчалза-даа Тывага дузалажыры-биле чуртталга бажыңнарын Ангарскиниң тудугжулары Кызылда база тудуп турардыр. Бажың тударынга херек шупту материалдарны Ангарск хоорайдан сөөртүү база дыка шүүттүг. Чамдыкта үзүктелиишкиннерда болу бээр. Бажыңнарны эки шыйарлыг кылдыр дүрген тудар дээш кызып ажылдап турарлар. Ындыларга кацакчы Владимир Лукинин, тудугжулар Александр Етимичевти, Борис Кондоуровту, Сергей Ларионович хамаарыштырды. Черле ынчаш, ол кижи, бо кижи эки азы багай ажылдап турар деп чугаалаары берге, шупту-ла кызып ажылдап турар бис деп, ол тайылбырлады.

— Бистиң тудуп турар бажыңнарывыстың аразынга чаагайжыдылга ажылын чорудуп, ыышты, чечектерни олуртуптар болза, ёзулуг-ла бульвар апаар — деп, тудугжуларның бирээзи биске чугаалаан чүве.

— Ам дээрезинде ону кылыр арга чок. Аргалыг-ла болза, хей бажың тударын бодап турар бис. Кижилерни чуртталга бажыңнары-биле хандырары Кызылда база дыка берге айтырыг-дыр. Бистиң тудуп каан бажыңнарывысты алган кижилер амыраары аажок. Четтирдивис деп чугаалап турар кижилер-даа бар.

Ангарскиниң тудугжулары бажыңнарны тудуп каарга, шеврлел ажылдарын Братскиниң тудугжулары чорудуп турар. Ол ажылдарга Татьяна Юркевич, Валентина Ознобихина, Татьяна Чекмарева, Андрей Липатников, Игорь Соболь улуг үлүүн киирип келгеиннер.

— Бистиң ажылдаанывыстың түңелин бажыңнарже киирип, сонуургап көрүңерем — деп, олар чугааладылар.

Оларның сүмезин ёзугаар бир квартирага кирдивис-даа. Чырык, делгем, чурттаарга эптиг кылдыр төлевилээн, эки шынарлыг кылдыр туттунган бажын-дыр деп, кирген аалывыстың ишти бисти күзелдинбиле квартиразыче чалап, ооң иштин көргүстү. Кижилериниң өөрүшкүзүүнден бедик шаналы тудугжу кижиге турар бе?

Май Бир—Бүгү-делегейниң ажылчы чоннарының эп-найыралыңы хүнү. Ону ажыл-херээ-биле бадыткап турар кижилер Тывага найыралдың тудугларын тудуп турар тудугжулар ол-дур. Олар найыралдың тудугжулары.

Шангыр-оол МОНГУШ.

ЧУРУКТА: Ангарск тудуг эргелелиниң № 1 тудуг-монтаж участогунуң начальниги С. Л. Шиленко.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧЕР-ЧЕРДЕН МЕДЭЭЛЕР

АК-ДОВУРАК. Бо хоорайның автобудурулгезиниң коллективи эрткен дөрт айларда улус ажыл-агыйынга хереглээр, чурттакчыларның хереглелинге ажыглаар янзы-бүрү чүүктер сөөртүрүүнүң ийиги планын боттандырган. Дөрт айның планы 694 муң тонна турда, ону 725, 6 муң тонна кылдыр күүсеткен. Оортан 1757 муң рубль орулганы киирип алган. А арыг орулга киирип алырын планнап турганындан 50 муң рубльди хөйну алган.

Социалистиг чарыштың түнели-биле тус-тус тиилекчилерни илередип, мурнакчыларның аттарын чарлап дыннаткан. Автобус чолаачызы Николай Попуталов, кондуктор Рада Төрештей, маршрут автобузунуң чолаачызы Сергей Оржак олар чарыш тиилекчилериниң санына кирген.

Бо автобудурулгеде «Кадыкшыл» культура-спорт комплексини ажыткан. Ында маргылдаалары эрттирип турар. Коллектив кежигүннери ында кадыкшылын дадыктырып эгелээн.

ШАГААН-АРЫГ. Районнуң харылзаа белдириниң коллективи ол организацияның 60 чыл оюн демдеглеп эрттирген.

Салбырлар аразынга калбарган чарыш түңелин үидүргеи. Арыг-Узуу, Чаа-Хөл, Торгалыг суурларда харылзаа салбырлары эки ажылдаанын аңаа демдеглээн.

ЭРЗИН. Районнуң тус-тус магазиннериниң аразында чарыштың негелделерин чыл эгезинде ажылдап кылган. Суур бүрүзүнде коллектив ол ёзугаар ажылдап, чурттакчыларны идик-хөп, аъш-чем болгаш амыдырал хереглелиниг барааннары-биле үзүктел чок хандырар дээш чүткүлүг ажылдаан. Бо чарышка бирги кварталдың түнели-биле Нарын суурда ажыл-агый магазинниң коллективи районга тиилекчи болуп үнген.

В. К. Лахова эргелекчилээн ол магазин суур чурттакчыларынга 55,4 муң рубльдиг бараанын саарган. Бо дээрге планнап турганындан, 11,4 муң рубль хөй болуп турар. Валентина Кыргысовнаның дузалакчы-садыгжызы Василиса Кунгаалай садып алыкчыларга эвилен-эвлдек, ажылга кызымак, биче сеткилдиг кижи. Олар нарынчыларының чагыгларына дынаңгыр болуп, ямыдыралга чугула херек бараанар садарын үзүктелдирип көрбээн.

(БИСТИҢ КОРР.).

Публицистика

БАЙЫРЛААЛДА МУҢГАК БОДААЛДАР

Чоокта чаа-ла үнүп келген 1990 чылды уткуп, оон соонда шагаа эрттирип, частың кайгамчыктыг байырлалы — бүгүделгейнин аваларынын, кижи төрелгетенниң чараш кезин — Херээженнериниң хүнү Март 8-ти демдеглеп турган болгай бис. Ажыл биле бажың аразында чоруп турувуста-ла, частың база бир онзагай байырлалы — Майның Бири чеде хоюп келгени бо шыкажыл. Ажыл хүннери биле байырлаалдар... Оларның аразында ылгал кандыгыл? Чоп сөөлгү үеде байырлалда безин байырланчыг чүве чок апарган шыкаш сагындырарыл?

Мурнуда байырлал дээрге билдингир турган: мурнакчылар календарының кызыл хүнүге уткуштур «боттарынын алган хүлээлгелин челиишкининг боттандырган, байырлалга күш-ажылчы белээн сөнүзүн» болур. Ындыг хевирлиг рапорттуг медээлерин байырлалга тураскааткан солуннардан болганчок-ла номчуур турдувус. Харын-даа пат шоюкканнибиле ону ам көрбейн-даа эрттирип апарган бис. Шынында ында овуузунуг чүве чок: ажылдап өөренген кижилер байырлал-даа уткуштур, анаа-даа ажыл хүннеринде шын-на сеткилиг-биле ажыллаар, ынчангаш оларның шалыпчы үүлехерээнің дугайында солунга дыннадыры дээрге чүгле өзүсагааны ол эвес-тир. Оларныңна кызымак ажыл-үүлезиниң ачызында чиир эттиг-чемниг, ижер сүттүг, кедер хептиг, чурттаар оран-саваллыг олуруп турарывыс бо ыйнаан.

Бистің аравыста «эде тургустунуушкун херек чок чүведир. Эки чурттаарынлан улам дорайтан калдывыс ышкажыл, кандыг үүг-даа бөлүз таптаашкын үезинде улус «эки чурттап турган» деп бодалын салбас кижилер эвээш эвес. Аңаа харыы кылдыр үүнү чугаалап болурул?

Эде тургустунуушкунуң эгези салдыгандан бээр беш чыл болган. Бо үе дургузында үүнү-чедип алган бис? Сактып көрээлиннер: бир-ле дугаар онза чеденишкиниивис—ажык чар болду. Мурнунда чүгле аравысти хүлүрежир үүлдериивисти ам ажыы-биле, караавыс чаллаандырбайн, чугаалаптар апардывыс. Улус депутаттарының хостуг, шилилгелиг сонуулдазын чедип ал, парламент культуразының баштайгы үжүктерин өөренип эгелээни база-ла багай эвес. Дээди Советтин сессияларынга чер, кооперация, өнчү дугайында хоойлулар хүлээп алдынып, амыдыралче экономиктиг болгаш политиктиг чаа үүлдер кирип эгелээн. Иниттилелдин демократчыдылгазы уламчылап турар. Оон-биле чергелештир хөй чугаа, шуугаазын, «митинг демократиязы» нептерел, кол нургулайында ажыл кылыр хөнүүнге чокталган. Чигир, колбаса, саван чедишпезиниң чылдагааның тодарады-тодарады келирге, кол дөзү — ажыл-агыйны багай организастаанында болду.

Сагыш-сеткил талазы-биле эн-не көдүүлчек, «изиг баштыг» халың кижилеривис демократияны анархияже шилчидер дээн оралдажышкынының хөөнүнге алыскаш, мурнундагы хаалчак байдалдан уштунганының тевинге мырыңай «эзирип», көвүктелдир үүргеш салыпкан бүгү-нинти хөлүүшкининің агымы-биле хая көрбейн, сугже-даа шуурааринга белен болуп турду. Чамдыкта аастан уштунган алдын сөстер агаарже ужуп үнген соонда, анаа баргаш, анаа-ла эстил-хайылгаш, черже тоглан кире бээрин, хайлыг, эскербейнне баргылаар-дыр бис ийин. Кыры алдынналчак-даа болза, ынды чес-хола сөстерин бажывыс дескингиже дыңнаалыңнаап алгаш, аштаанывысты сактып кээр болгай бис. Хараалан, чеже-даа кааг-кол болза, сөстер кижинин тоттурбайн баар болгулаар-дыр. Маңаа чижекбарымдаа херек дээр болза ону мүнзавас бис.

Бистің бичин республикавыста база ындыг байдалдар бар дээрзин боттарывыс-ла эскерип тур боор бис. Шүүгүмүүлелдер, суг чугаа, хуралдар, үжүражылгалар бажын ашкан, а сүлүг-ла ажылдап турарывыс эвээжээн. Эрткен чылдың августа Каа-Хем районне сургакчылап чораан, районну кежилгир халыткаш, дол амыдыр Танды таваарын Кызылге кирип келгей бис. Аңаа угаанбиле бодааргa, бачым дээн ажыллың үезин ышкажыл. А бис ийи хонук иштинде районнуң хову-шөлдерин озуртур чораан, чаңгыс дырбаш дээн кижи көрбээн-не болгай бис. Ажылга кандыг хамаарылга тургустунганының бир дириг чижээ ол-дур.

Бичин шаамның каракка көзүлүр артып калган чурумалдары: даң хаваында-ла хүнүнүң алдын херелдери чаптымгалакта, машина-тракторда ыр-шоорлуг хову-шөлче бар чоруур кижилер, 6 шакта-ла «разнарядка» дээш девидеп чоруптар ачам, дал-дүштүн кончуг изин туруптарга, даамчыраап өлүгленип каар суур, а кежээ демги-ле ыр-шоорлуг кижилер ажылдан чедип кээргe, хөлдүг-хөлзенчиг аңаары, ол-ла үеде оттап хүнээн малмаганын уткуп, ай дээн-уругдарыг-биле кады ыт-куштун хөдзеп оюнзаары, ажыл соонда арын-бажын кылайтыр чуп каапкан аныяктарның кино, танцыже белгенкенири — бо бүгү көдээнің амыдыралын кайгамчык долу, четчир, солун аай-баштыг болдуруп, ажылүүленің онзагай үжүр-чугаалының бодум билбээнимде-ле угаан-медерелге чыпшыр арттырып каанын ам болап келирдир мен. Ажыл-ишчи тура-соруктун, аай-баштыг амыдыралдың кижизиндикчи утказы ол хире ханы-дыр.

Каа-Хем чораан соонда удатпаанда Сүт-Хөл районче чоруптум. Малчынарың ажылдап, чурттап олурар байдалын соууургаар дээш, партия райкомундан азы совхоз дирекциязындан хөлге дилеп аарын бодап, эртенгинин 8 шак үезинде аңаа чеде бердим. Совхоз конторазында аай-дедир кылаштаашкан улустан айтырарымга, директор өрээлинде хурал болуп турар дишти. Кезек маанаш, партия райкомунуң бажыңынче бастырыптым. Ында бала-ла хуралдай берген болдулар. Оон төнерин маңаа ааладаш, дедирге демги конторагa келдим. Кайы хурал ол те төнс бээр ирги дээш, аай-дедир алан ыт турумда, 11 шак ажа берген. Арга чадаапда-ла хөөнчок доозулган дег, совхоз конторазының хуралы ам-на төндү. Ол хүн 12 шакка чедир-ле ажылас үнгеп кижи бар дээрзинге амдыгаа дээр каразыр мен ийин. Үйгу-дыш соонда организмниң ажыл кылыр шинээ улус турда, конторага аай-дедир эрээлиешкен кижилер 8 шактан 12 шакка чедир та чеже ажылды дегерип каапкы дег болду ыйнаан. Ол дугайында шүүгүмүүлелдиг үүл биижир деп ол изиг дээрезинде маңаашкындан шугулдаан бодум ыяк бүзүреллиг турдум. Ынчалза-даа редакцияга келгеш, хүн бүрүнүң ажылынга алаакка, сонгаарладып турумда, үе эрте берген-даа болза, кижиниң угааны ол хире үүлдерни утпас, сактып чоруур-дур. База-ла ажылга кандыг хамаарылгавыс мында көстүп турар ышкажыл.

Ам номчукчуның кичээнгейинге көнгүс чаа чижектен кирип көрейн. Бо часты өттүр-ле ужуражылга, хурал-суглаага Кызылдың Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга (ПЧБ) хөйнү дыннаап келдим. Бо талазы-биле шуугаазының кол утказы мындыг: ПЧБ-ни аныяктар бажыңы кылыр. Каш-даа катап ук бажыңны аныяктарга бербейн турар деп чарбыттынган хөөнүүг чугаалаңы дыннадым. Шынында ВЛКСМ обкомунга болгаш хооркомунга аныяктар бажыңын тудуп алырынга акша-хөреңги берип турда-ла, комсомолчуларның боттарының күзел-түүкүл чок болганындан, ол улуг үүле бүттүнмейн барган. А Политчырыдышкын бажынында эн-не улуг аудитория—комсомолчу өөредилге кабинеди доктаамал күруг турун турар. Г. Ч. Ширшиниң ужуражылгалар үезинде неделяның четверг санында ПЧБ-ни комсомолчулар халас ажыглап болурунун дугайында чеже-даа чугаалаанын дыннаан мен. А ПЧБ-ни «хуваап» алырынче түүкүн комсомолчулар боттары кайыл ынчаш? Ындыг эптиг арыглар тургустунуп турганда, бу-зунуп чаңгыс улуг эргээн шимедишкен комсомол ажылдакчызы тывылбаан ышкажыл? Бо бүгүнүн собода бар чүвени безин ажыглап чадап турган улус ол улуг ПЧБ-ни өргезинге алза-даа, эчизиге чедир ажыглап шыдаптар дээрзинге кижи чигинер-дир. Ажылдаар орнунга шуутаар чаңчылдың бир чижээ ол-дур.

«Аксы-биле аал көжүрер, дылы-биле дыт ужурар» деп шоотканы домакка эпти-ле дүгжү бээр бис. Республиканың ажыл-агыйында ажыглаттынмайн, халас октаттынып турар курлавырларны санап көөр болза, ол бүгү кандыг-даа саазынга сыңмас. Ол дугайында улуг-биче хуралдарга аас шылааже та чеже чугаалап келген түүе, ол хиреде айтыыр турган черинде шыгырт девээр. Орта ажылдап бөлбезивисти бо каш чижектен көрдүвүс. Оода дыштанып билир бис бе?

Кандыг-даа байырлал үезинде милиция машиназының кыпсыычыг медээзи кулакка уюктады бээр — бир-ле черде шошчогуш болганының, бир-ле кижиниң кырында айыыл диргелип келгениниң коргунуг керечизи. Байырлал дээрге-ле арагалап алырының чылдаа деп бодаар-улус биеге кайы хөй. Ынчан эзирип алган аныяктар улам көскүлеңнеп чалыы үезинің чараш-кааның ажыг суг-биле өжүр кудуп алган чорууру таан чаржынчыг. Эзиник кижи сээден-биле дөмей болгай. Ынчан олар кижилериниң чоргааралын дуй базып, дорамчылап, ааска сыңмас сөстер-биле, чөңгээ-биле өскелериниң мөрүзүн куду көөрлер. Олар арага ижип алганын маадырлыг херек кылдыр санап, өске кижилерин кымыскаяктар-биле дөмей, чуура базарынга белен чорууру таан ырмазынчыг. Дыштанып билсүмелерин алыры ажылывыстың бир кол талазы кылдыр бодап турар бис. Бодум Советтің даргазы кижи болганымда, депутаттар-биле боттүскайлаа беседа чоруларын (неделяның сөөлгү патницазында-ла бир кижи-биле) планнадым. Моон-даа сонгаар депутаттарның ажылының аргахевирин сайзырааңгайжылары, хамаатыларының эргелерин камгалаары база сонуургалдарын ханы өөренип көөру Советтің ажылының кол кезээ болур. Моон уламыдан депутаттарның сонгукчуларбиле харылзаазы улам ханылаары чугаажок.

— Эрткен чылгы чарыш түнелинге тиилекчи деп санаткаш, бо көдээ Совет СЭКП обкомунун, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профэвилелдериниң область чөвүлелиниң болгаш БАЛКЭ обкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле кады муң рубльдин акша шаналын алган. Ам бо шилчиир тукту салбас дээш депутаттар бүгү күжүн, билиин база энергиязын үндүрүп ажылдаарын Советке болгаш оон депутаттарынга күзеп каайн.

— Четтирдивис. Чоннуң идегелин ажыл-ишке көргүзер дээш бүгү күжүвүстү демнештирип ажылдаар бис.

Интервьюну Сириммаа ЧООДУ алган.

Кызыл район.

«РОССИЯ—90»

Кызылдың шыдыраа клубунга чээрби кижиниң аразында эгелээн республиканын «Россия—90» деп фестивалы доосту берген. Маргылдаага швейцар система ёзугаар тос салыг ойнаан. Бо фестивальдың сорулгазы — шыдыраа оюнун улам нептерелип, калбаа-биле пропагандаалаары. Тываның шыдыраага бүгү сонуургактарын массалыг шыдыраа шимчээшкининче хаара тудары, аныяктарның иштинден салым-чаяанныг шыдыраачыларны тывары, оларның чогаадыкчы өзүлезинге дузалаары.

Бо маргылдаанын түңелинде Ак-Довурак хоорайның аныяк шыдыраачызы С. Севээн тиилекчи болуп үнген. Ол маргылдааның эгезинден доозулгуже чедир хамыкты мурнап, олчаан тергинден үнген. Тос салыгдан сес санны алган. Ийиги, үшкү черлерни шыдыраа талазы-биле ССРЭ-ниң мастеринге кандидат Леонид Мохов, Тываның сураглыг хоочун шыдыраачыларының бирээзи Мөңгүн-оол Түлүш (Улуг-Хем) олар дараалаштыр үлешкеннер.

Фестивальдың байырлыг хаашкынының үезинде маргылдаанын тиилекчизи С. Севээнге бо чылдың сентябрьда Сочи деп курорт хоорайга болуп эртер Россия фестивалынга барып киржир эргенин бижиин тырыскан.

Алексей ДЫРТЫЙ-ООЛ.

ИДЕГЕЛИН БҮЗҮРЕДИР

Улус депутаттарының Кур-Чер көдээ Совелиниң даргазы М. О. Бичин «Шын» солунга интервьюзун берген. Ону моон алаанда парладывыс.

— Мартый-оол Оюн-оолович, 1989 чылда Тыва АССР-ниң көдээ Советтериниң аразынга чарлаттынган социалистиг чарышка бирги черде Кур-Чер көдээ Соведи болган. Чоорум кандыг аргалар-биле ажылдааш, ынчаг түүнелге четкеннер ол?

— Мурнунда мында ортумак школага башкылап турдум. Чогум маңаа ажылдааш, сес-ле ай чедип чор мен. Ынчангаш бодумнуң кижиге үлүүм мында эвээш. Харын мурнунда ажылдап турган көдээ Совет даргазы Александр Дугарович Оюнуң база Советтің депутаттарының кижиге үлүүм маңаа демдеглевес аргажок. Чүге дээрге олар социал-экономиктиг айтырыгларны шиитпирлежириниге чаңгыс демниг кижиге келген. Чижээлдээрге, ажыл-агыйны: ангы-ангы атырында күш-ажылчы чоннуу бо ажылче мобилизастаанының ачызында, чамдык эки түнелдер бар. Эрткен чылы эттиг—110 хүү, сүттү — 102 хүү, дүктү — 103,2 хүү күүсеттиивис. Мал бажын камгалаар болгаш оон чаш тел алырынче күштү үгландырдывыс. Оон түнелинде өчүс хойга онааштыр 80 хураган алыр планнаавысты 88 чедирдивис. Ынча ииктен 75 бызаа алыр тургаш—90-ны, а чылгыдан 75 кулун алыр хүлээлгевисти 100 баш кыллыр камгаладывыс.

— Депутаттарның девискээринде хөй-нинти активтерге даянып ажылдап келгенин демдеглээнинге каттышпас аргам чок. Ынчалзажок кол чүве — чон. Оларның-биле чоок ажылдаарының кандыг аргаларын депутаттар тыпканы?

— Агитквартиралар активтеринге депутат ыяап-ла быжыглаттынар. Ону дамчыштыр болур хемчеглерге оон киржилгеш албан хөрек. Ажылчын коллективтер болгаш чоннуң чурттап турар черлериниң аайы-биле депутат бөлүктерин база быжыглаан турдувус. Чоннуң чыштарын кылып, оларның чагыларын, саналдарын өөренип көрүп, тус черге шиитпирлээриниң арга-хевирлерин кылып келдивис. Депутатка бүзүрел чон-биле чоок ажылдаан түдүм биллиннер. Сес ай ажылдаан үемде, депутаттарының идепкейин көдүрериниче сагыш салып келдим. Мурнуку чылдарда дег, өске кижилерже болуунуң дорт кылыр ажылын чүүй каапкаш орарын эде көргеи. Мал азы кижи чизезин башкыларга кылдырар турду. Бо дээрге бетики чижек-тир. Эрткен чылын көдээ Советтің 25 депутады турду. Амгы чаа хоойлуну барымдаалап, оон составын кызырган. Бо соңгулада альтернативалыг 20 кижи шилиттинди.

— Чоннуң идегелин чаалап алган 20 депутат депшиттиргеи лидикер. Оларга чоннан тус-тус чагыглар киргени чугаажок. Бирги организастыг сессиянар март 22-де эрткен болгай. Аңаа чоннан киргеи чагыгларны сайгарып чугаалашкан боор аа, Мартый-оол Оюн-оолович?

— Организастыг сессиянга сайгаргаи тос айтырыгның эне чугулазы ол деп хүлээп көрдүвүс. Чүге дээрге көдээ Советтің беш чылда кылып чорудар ажыл программазын тургузарда, депутаттарга чоннуң берген чагыгларын барымдаалаадывыс. Девискээрде чурттакчыларга хамаарыг үндезин айтырыгларны Совет шиитпирлээр болганда, программада кыдыпкы дег ажылдарны киирдивис. Чижээлдээрге, азын-чем болгаш чурттаргa бажын-айтырыглары, девискээрде күш-ажылдың хоочунарынче, инвалидтерже сагыш салыышкын, аныяк-өскенге ажылга хаара тудары, оон-биле чергелештир корум-чурумну улам быжыглаары, азы четпээнниг-биле ажылларны эчижилери дээш, оон-даа өске. Сүүр чаагайжылгазынче киргеи. Чазаглыг улуг оруктан сүүрже дорт киреп шывыглыг оруктуң фундаментизи — сай-довураан тип, кылып эгелээн. «Челенг» курорттуң санитарлыг байдалын чурумчударын чугулалап көрүп турар бис. Чурттакчыларга телевиреиг ачы-дуза чедирери — кол айтырыгның бирээзи. Чижээлдээрге, сезонуг үелерде өг-бүлелер сигеп-ширгиш, оттуар чүүл белеткеп алырга, азы өске-даа чүү-хөө ажыглаарынга чүүк машинаны ыяап-ла негеттинер. Бо бүгүнү өөренип көргеш, машинаны алырының аргазын кылыр бис. Мынчаар ажылдап турташ, чоорту бот-акшаланыышкынче шилчиир сорулга салдынып турар.

— Көдээ Советтің база оон депутаттарының беш чылда кылып чорудар ажылдарының чамдыктары-биле таныштырдыңар. Шынап-ла, программада амыдыралчы негелдении айтырыглары көрдүнгенин беседаларан биллим. Ынчаарга чаа сонгуттурган депутаттарның ажылынын уг-шиг кандыг янзылыг болуруп?

— Бо айтырыгны чугулалап көрүп турар бис. Чүге дээрге бир дугаарында депутаттарның ажылының идепкейлиг болуруп чедип алыр. Күүском чок болганда, аңаа көөр айтырыгларны депутаттар хуралдарынга сайгарар апаар. Оон ангыда чоннуң чурттап турар черлериниң аайы-биле депутаттар чөвүлеллерин тургузары ажыктыг хире. Ынчангаш дорт ылыг бөлүктү бадылап алдывыс. А сессиянга көөр айтырыгларны сайгарарының бетинде, чоннуң хуралын дамчыштыр, оларның саналдарын дыннап, комсомолчулар хөлзе ажыглап болурунуң дугайында чеже-даа чугаалаанын дыннаан мен. А ПЧБ-ни «хуваап» алырынче түүкүн комсомолчулар боттары кайыл ынчаш? Ындыг эптиг арыглар тургустунуп турганда, бу-зунуп чаңгыс улуг эргээн шимедишкен комсомол ажылдакчызы тывылбаан ышкажыл? Бо бүгүнүң собода бар чүвени безин ажыглап чадап турган улус ол улуг ПЧБ-ни өргезинге алза-даа, эчизиге чедир ажыглап шыдаптар дээрзинге кижи чигинер-дир. Ажылдаар орнунга шуутаар чаңчылдың бир чижээ ол-дур.

«Аксы-биле аал көжүрер, дылы-биле дыт ужурар» деп шоотканы домакка эпти-ле дүгжү бээр бис. Республиканың ажыл-агыйында ажыглаттынмайн, халас октаттынып турар курлавырларны санап көөр болза, ол бүгү кандыг-даа саазынга сыңмас. Ол дугайында улуг-биче хуралдарга аас шылааже та чеже чугаалап келген түүе, ол хиреде айтыыр турган черинде шыгырт девээр. Орта ажылдап бөлбезивисти бо каш чижектен көрдүвүс. Оода дыштанып билир бис бе?

Кандыг-даа байырлал үезинде милиция машиназының кыпсыычыг медээзи кулакка уюктады бээр — бир-ле черде шошчогуш болганының, бир-ле кижиниң кырында айыыл диргелип келгениниң коргунуг керечизи. Байырлал дээрге-ле арагалап алырының чылдаа деп бодаар-улус биеге кайы хөй. Ынчан эзирип алган аныяктар улам көскүлеңнеп чалыы үезинің чараш-кааның ажыг суг-биле өжүр кудуп алган чорууру таан чаржынчыг. Эзиник кижи сээден-биле дөмей болгай. Ынчан олар кижилериниң чоргааралын дуй базып, дорамчылап, ааска сыңмас сөстер-биле, чөңгээ-биле өскелериниң мөрүзүн куду көөрлер. Олар арага ижип алганын маадырлыг херек кылдыр санап, өске кижилерин кымыскаяктар-биле дөмей, чуура базарынга белен чорууру таан ырмазынчыг. Дыштанып билсүмелерин алыры ажылывыстың бир кол талазы кылдыр бодап турар бис. Бодум Советтің даргазы кижи болганымда, депутаттар-биле боттүскайлаа беседа чоруларын (неделяның сөөлгү патницазында-ла бир кижи-биле) планнадым. Моон-даа сонгаар депутаттарның ажылының аргахевирин сайзырааңгайжылары, хамаатыларының эргелерин камгалаары база сонуургалдарын ханы өөренип көөру Советтің ажылының кол кезээ болур. Моон уламыдан депутаттарның сонгукчуларбиле харылзаазы улам ханылаары чугаажок.

— Эрткен чылгы чарыш түнелинге тиилекчи деп санаткаш, бо көдээ Совет СЭКП обкомунун, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профэвилелдериниң область чөвүлелиниң болгаш БАЛКЭ обкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле кады муң рубльдин акша шаналын алган. Ам бо шилчиир тукту салбас дээш депутаттар бүгү күжүн, билиин база энергиязын үндүрүп ажылдаарын Советке болгаш оон депутаттарынга күзеп каайн.

— Четтирдивис. Чоннуң идегелин ажыл-ишке көргүзер дээш бүгү күжүвүстү демнештирип ажылдаар бис.

Интервьюну Сириммаа ЧООДУ алган.

Кызыл район.

Даштыкыда

ДУГУРЖУЛГАНЫ КЫЛГАН

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). МАР-ның найысылалыкга чурттун эрге-чагырга органнары-биле чаа шимчээшкини ритн улуг-чыгыкчуларының аразынга чугаалажыышкынар боон эрткен. Чуртта тургустунуп турар чаа партиялардың болгаш шим-чээшкиннериниң ажылчорудулгазынга деп эргелиг байдалдарны тургузуп турарын Министрлер Чөвүлелиниң болгаш МАРН ТК-ның төлөөлекчилери медеглээн.

МАР-ның Улустун Улуг хуралының Президиумунуң чанынга чурттун бүгү политиктиг күштериниң киржилгези-биле консультативтиг чөвүлелди тургузар талазы-биле айтырыгны чугаалажып эгелээринге белеинн партия болгаш чазактың төлөөлери балыткаан. Ук чөвүлел чаа чазакты болгаш Улустун онза чөвүлелин тургузарының айтырыгларын чугаалажып эгелээр.

САГЫНДЫРЫГНЫ КЫЛГАН

ДЕЛИ. (СЭТА). Чурттун девискээр талазы-биле бүрүн-бүүн чоруун камгалап арттырар дээш бүгү хемчеглерни алырын Индияның чазаа Пакистан эрге-чагыргага медеглээн.

Джамму болгаш Кашмир штаттарда эрге-чагыргага улур хөделип чоруп турар бөлүктерге Пакистанның дузалажып турарының бүрүн факт-барымдаалары бар. Пакистан од бөлүктерни хан төгүүшкүнүг үүлгелиишкиннер кылырынче ылалап турар деп, Индияның даштыкы херектер министерствозунуң төлөөлекчизи медеглээн.

БИР ДУГААР УЖУРАЖЫЛГА

ЛИССАБОН. (СЭТА). Анголаның чазааның болгаш оппозициялда турар УНИТА бөлүктүң төлөөлекчилериниң аразынга бир дугаар ужуражылга Португалияның найысылалынга болган. Ийи таланың төлөөлекчилери чуртта бооп турар хан төгүүшкүнүг дайынны соксадырының дугайында айтырыгны чугаалажып эгелээн.

Баштайгы ужуражыышкынга дайынны соксадырынга хамаарыштыр тозаргай дугуржулга чедип алдынмаан. Ындыг болзажок чугаалажыышкыннарны моон ссигээр удамчылаар деп шиитпир чедип алдынган.

БАЙДАЛ ЧИДИГЛЕНГЕН

ПРАГА. (СЭТА). Чехословакияның соңгу талазында чурттап турар янзы-бүрү нацияларның улустарының аразында чидиг демисел уламчылап турар. Ылаңгыя чех болгаш шыган уктуг улустарының аразында бооп турар месилдежиишкиннерге өлүм-чидим бооп турар.

Ол девискээрде байдалдың улам нарыңдап бар чыдарын барымдаалааш, чурттун чазаа немелде күштү ынаар чорутхан.

КУЛЬТУРА ФЕСТИВАЛЫ

БОНН. (СЭТА). Барыын Германияның Кселе дээр хоорайында ССРЭ-ниң культура фестивалы ажыттынган.

Совет театр коллективтери, музыка ансамбльдери фестивальдың үезинде 150 хире концертти көргүзер. Уран чүүл делгелгелерин ажылар, совет артистер, чогаалчылар-биле ужуражыышкынар болур.

ПОЛИЦЕЙЖИЛЕРНИ АЖЫГЛААН

СЕУЛ. (СЭТА). Мурнуу Көрейниң Ульсан дээр хоорайында далай суднолары кылыр делегейде эң улуг будүрүлгелериниң бирээзин оон ажылчыннары каш хонук аургузунда боттары эдеп алгаш турган. Тура халышкан ажылчыннар будүрүлгени ажылчыннарның эргезинге дамчыдып бээрин негээн.

Эрге-чагырга органнары он муң ажыг полицейжини ажыглап турган, тура халыышкынны баскан.

Хоорайның чурттакчылары судно тудукчуларын деткип, бүгү-нинти ажыл соксадыышкынын чарлаан.

Делегей чурттарында

ЧУРУКТАРДА: (оң таладан солагай талаже) Индия. Амритсар — сикхтерниң «Шажын найысылалы». Ол 1572 чылда үндезилеттинген. Бо недергей улуг, алдынап каан дуган Индияда сикх бүрүзүнге ыдыктыг.

Саравак — Малайзияның штаттарының бирээзи. Ында 23 биче улустар чурттап турар. Малайзияның кешкүн улустарының бирээзи пеналнар чигир тростнигин ажыглап өөрени бергеннер.

Мурнуу Африканың национал конгрезиниң талалаичылары боттарының эргелери дээш доктаамал туржуп турар.

СЭТА-ның фотохроникалары.

Москва. Кремльдиң болгаш Кызыл шөлдүң хевири

Тиилелгениң 45 чылынга

ЧУРУКТА: Эльбага совет болгаш америк солдаттарының ужуражылгазы. 1-ги Украина фронтузу. СЭТА-ның фотохрониказы.

Ленинчи идеяларның бодараашкыны

«ЧҮГЛЕ СОЦИАЛИЗМ ЧОННУҢ ЭРГЕ-АЖЫЫНГА БАРААН БОЛУП ТУРАР»

Социализмниң салым-хуузунуң дугайында айтырыг Африкада бөгүн чидиг айтырыгларның бирээзи болуп турар. ССРЭ-де эле тургустунуушкун, Чөөн Европада болуушкуннар ук диптиң чурттарында янзы-бүрү эскериглерни тывылдырып турар. Чижээлээрге, Бенин дижик, социализмден ол ойталап каапкан болза, а Зимбабве социалистиг идеалдарга бердингенин балыткаан. Ол аныяк республиканың 10 чыл ою социализмниң келир үеэзиниң дугайында ында калбарган дискуссия-биле капсырлажып турар. Бо талазы-биле зимбабве политолог Кажи МАТЕМАНЫҢ бодалы солун.

Чоокта чаа республикага конгресс болган, үр чылдар дургузунда адаанныжып келген ийи партия — ЗАНУ—ПФ биле ЗАПУ аказ каттышкан. Зимбабвежилериниң хөй кезии ол болуушкунну деткил, бүгүлде демократтыг болгаш революстуг күштерни, хамыктың мурнунда ажылчыннарны болгаш тараачыннарны каттыштырарыга шиитпирлиг рольду ук болуушкун ойнаар дээрзинге бүзүрелии илереткеннер.

Каттышкан чаа ЗАНУ—ПФ партияның идеологиязы— марксизм-ленинизм, тодарғайдаарга, ажылчын ангының Маркс, Энгельс болган Лениниин ажылдарында эртемге үндезилеттинген идеология болур деп конгресте бадыткаан.

Марксисчи-ленинчи философияны барымдаалар дээн ЗАНУ-ПФ партияның күүсүлүг листин чамдык теоретиктериниң, ылангыя Зимбабве университетинде доктор Джонатан Мойону эллепсиндирилгек. «Марксизм-ленинизм» болгаш «чангыс партиялыг күүзе» деп билиишкиннерни бириктир каттыштырып алган. Мойо болза, «хөй партиялыг система дээш кым-на туржуп турар болдур. Бистиң түс черинде марксистерге ону империализмниң илчирбелиг америк ыды кылдыр көөр» деп бижип турар.

А мен оон өскүзүр чугаалаар мен: хөй партиялыг системаны демократтыгның кара чангыс илергейлээшкини кылдыр қымна көөр болдур, марксизм-ленинизм демократтыны болдурбас, чүгле чангыс партиялыг системаны хүлээп көрүп турар деп бадыткаар империалистиг болгаш антикоммунистиг пропаганданың үзелии медерелдиг-биле азы туугайы-биле чиргүүп көргени ол болур ийик. Шынында, ол ындыг эвес.

Күрүнеенин чангыс азы хөй партиялыг болуру ук чурттуң байдалдары болгаш негелде-тереглелдери-биле тодарадтыкар. Чамдык партиялар контрреволюстуг ажыл-чорудулгазын чорутпайн турда, делегейде бир дугаар социалистиг күрүне хөй партиялыг турган болгаш, оон хараазы-биле олардың ажыл-чорудулгазын хораан турган дээрзин сактып көрөөлү.

Өске талазында, хөй партиялыг система Англияга база АКШ-ка фашистиг болгаш расист партияларга ажылдаар аргаларны берип турар. Харын Мурнуу Африкада безин хөй партиялыг «демократия» бар. Бир эвес Барымның үүктүң чурттары ындыг-ла кончуг демократтыг болза, олар үүге колониалдыг кадыг-лошкын политиканы чорудуп, бисти дорамчылап үптөөнүл?

Капитализм — ол дээрге хөйүн өөзөжи дарлаар системадыр. Чогум-на ынчангаш капитализм үеэзинде, ылангыя монополистиг капитализм үеэзинде, демократия чүгле өөзүш кезиниге, экономиканы контрольдап турар өлүүн каш өг-бүлелерге турар. Горбачевтуң удуртуп турары ССРЭ-ге арыглаашкынның болгаш демократчыдылганың чорудулгазы ол чуртка социалистиг үнелиг чүүлдерни камгалаарын хандырбас болза, аваа холбаштыр ол чемелеттирер апаар.

Өзулуг марксисчи-ленинчи будуттуг кижи кылган чистырыгларын ыяап-ла миниг. Чижээлээрге, кижиге чүүлүр чорукту тывылдырарыга, сталинизмге, социалистиг хоойлудурумну үрээриге чедирген чистырыглар аян. Ынчалзажок Сталинин бир-ле дугаар шүгүмүүлүүн кижи — Ленин болган, а буржуаз ажылдакчылар эвес.

Марксизм-ленинизм партия дугайында айтырыгларны демократты ёзу-биле база хостуу-биле чугаалажырын негеп турар. Ынчалзажок демократтыг чурум ёзугаар шиитпир хүлээп алдынар болза, өөзүш кезин хөйүнге чагыртыр апаар. Маркс, Энгельс болгаш Ленин ынчалдыр көрүп хорааннар. Демократтыг централизмге альтернатива — аа1-баш чок чорук-тур. Демократтыг централизмниң принципин буржуаз партияларның ажыглап турары база таварылга эвес.

Бисте, Зимбабведе, хосталгалыг демпеселдің соруулгалары хүн айтырыындан ам-даа дүшпөөн. Хамаарышпас чорук дээш бистиң дайынывыстың чылдарында ышкаш, марксизмни-ленинизмни удуртулга болдуруп турар организацияларга бүгүлде патриоттар каттыжар ужурлуг. Ынчангаш марксизмни-ленинизмни бодунуң идеологиязы кылдыр хүлээп алган ЗАНУ—ПФ деткимченя ап турар. Ынчалзажок партия кежигүүн бүрүзү марксисчи болур ужурлуг дээни ол эвестир. Бистиң аравыста демократтар-даа, социал-демократтар-даа, коммунистер-лаа бар. Зимбабвениң экономиктиг тускайлаг чоруу дээш туржуп турар чурттуң патриотчу база революстуг хөөн кирген күштериниң хосталгалыг шимчэшкининиң нүүрүнден чаа партия ажылдан турар.

Зимбабвежилер ажылды, чурттаар оран-саваны, медицина хандырылгазын, өөредилгени, тараанны, идик-хөлүн, чөрни кижилерге, партияны болгаш күрүнеени эргелеп башкарарыга киржир эргени олларга бээр арга-шинектиг ындыг социал-экономиктиг формацияны тургузарын күзеп турааллар.

Капитализм үеэзинде бис ындыг чүве көрбээн бис. Зимбабвежилерге чүгле социализм дузалап шыдаар.

ХАНЫ ШИҢГЭЭДИР

Челен-сезея чылдар аразында Москва университетинге өөренип турдум. Чүү ындыг политика чүвел дээрзин бодумнуң дуржулгамга ынчан бүзүрел көөр аргалыг болган мен. Диплом ажылын белеткеп турумда, марксизмниң классиктериниң, ылангыя Лениниң ажылдарындан хөй-ле цитаталарны текске киирерин негээн, арта ол цитаталарның текстте дүгжүр-дүүшпезин хамаанчокка-ла аап.

Чүгле программада кирген ажылдарын эвес, а Владимир Ильичиниң бүгү чогаалдарын сиңдеп бирээ чокка өөренирин студентилерден ындыг языдыг негээри берге болбайн аан. А ындыг болзажок, ындыг негелде ажыктыг болгаш өөредилгек болур ийик, чүге дизе ленинчи ажылдарда амгы үеге хамааржыр бодалдар база идеялар база өзөөш эвес болгай. Политихтиг институттарны чаартырының болгаш демократтыг социализмни тургузарының эргежок чүгулазы амыдыралының сөөлгү чылдарында оон кылган демдеглелдериниде айыттынган дээрзин чугаалаарга-ла четчир. Лениниң идип үндүргени сорулгаларже дедир эглири амгы-даа база келир-даа үениң салгалдарына чөгүм-на ынчангаш ажыктыг болур ийик.

Социализмни тургузуп алган бис деп, сөөлгү он-он чылларда чангыс эвес удаа чугаалаа келген, ам кээп керек өскерлип келирге, бүгү-ле чүвени өскерилбес кылдыр көөр эрги билиишкиннерден ам-даа ыарлыры күзевес идеологтуг ындыг «чемпионнарга» ол ёзулуг хамааржыр-дыр. А амыдыралдың негел турарын ёзугаар Ленин болунуң бодалын болула өскертип хораан. НЭП программазын боттандырып турганын сайгарып көөрге-ле, четчир. Социализм дугайында үзелди үндезинни-биле эде көөр дугайында чугаа чорун турар дээрзин чаа концепцияның боттаныышкынының үезинде Совет күрүнениң баштынчызы медерел билип каан. Шиитпирлерни догмалар эвес, а амыдырал, чоинуп негелде-хереглелдерни тодарадыр; чаа идея тывылганда кол-ла чүве — бактаан турар эргe-чагырганы кавчап-чоон-даа бол камгалаарында эвес, а ажылчы чонга ол кандыг ажыкты бээрил дээрзин бодап көөрүнде.

Социализм кризистиг байдалда турып турар деп чүве маргыш чок-факт-тыр. Кавчап ынчан бараанының ыылдаганын хаанызы-биле черле сайгарын көөр аппар. А ниитилелдиң бюрократчы болу бээр айылының дугайын Ленин чангыс удаа эвес сагындырып хораан апаар. Маркс, Энгельс болгаш Ленин ынчалдыр көрүп хорааннар. Демократтыг централизмге альтернатива — аа1-баш чок чорук-тур. Демократтыг централизмниң принципин буржуаз партияларның ажыглап турары база таварылга эвес.

Бисте, Зимбабведе, хосталгалыг демпеселдің соруулгалары хүн айтырыындан ам-даа дүшпөөн. Хамаарышпас чорук дээш бистиң дайынывыстың чылдарында ышкаш, марксизмни-ленинизмни удуртулга болдуруп турар организацияларга бүгүлде патриоттар каттыжар ужурлуг. Ынчангаш марксизмни-ленинизмни бодунуң идеологиязы кылдыр хүлээп алган ЗАНУ—ПФ деткимченя ап турар. Ынчалзажок партия кежигүүн бүрүзү марксисчи болур ужурлуг дээни ол эвестир. Бистиң аравыста демократтар-даа, социал-демократтар-даа, коммунистер-лаа бар. Зимбабвениң экономиктиг тускайлаг чоруу дээш туржуп турар чурттуң патриотчу база революстуг хөөн кирген күштериниң хосталгалыг шимчэшкининиң нүүрүнден чаа партия ажылдан турар.

Зимбабвежилер ажылды, чурттаар оран-саваны, медицина хандырылгазын, өөредилгени, тараанны, идик-хөлүн, чөрни кижилерге, партияны болгаш күрүнеени эргелеп башкарарыга киржир эргени олларга бээр арга-шинектиг ындыг социал-экономиктиг формацияны тургузарын күзеп турааллар.

Капитализм үеэзинде бис ындыг чүве көрбээн бис. Зимбабвежилерге чүгле социализм дузалап шыдаар.

Ласло ДАРОЦИ.
Венгр журналист.
Будапешт.
(ПМА).

ЧААГАЙ КҮЗЭЭШКИН-БИЛЕ

Саая Майнак — Мөнгүн-Тайга районуң көдээ шулукчулериниң бирээзи. Ол «Бүзүрел» деп шулуктер чыындызының автору. Оон хамааты лириктиг шулуктери, чечен чугаалары, критиктиг чүүлдери республика солунларынга, «Улуг-Хем» чечен чогаал альманахка үнгүлээнин номчукчулар билир.

Шулукчу Саая Майнактың ийиги номун Тываның ном үндүрер чери келир чылын чырыкче үндүрер.

Саая Майнак — райкүүскомнуң культура кылдызының эргелекчизи. Май байырлалында ол 60 харлаар. Ынчангаш аңаа бүгү талалыг чогаадыкчы чедиишкиннери, кадыкшылды, аас-кежикти күзевишаан, авторуң чаа бижээн ийи шулүүн номчукчуларга таныштырар-дыр бис.

АНЫЯКСЫЫМ КОНЧУГ

Шыпшың ыржым.
Чылыын, шыксыын.
Айдың дүне сылдыс санап,
Ары агаар тынып тур мен.

Сыладыр эстеп ойнаан
Чымчак салгын чөлбиннерге,
Чап-чаа үнген баштайгы көк
Чаагай чыды хөрөөм долду.

Частың кээрин үр-ле маныаан
Чалыылар-ла сеткил хаптаан.
Иштн-хөөнүн сымыранчып,
Изиг-изиг куспакташты.

Чылыг кээрге төрөөн черим
Чымыы тонун хөлбеннеттн,
Чалыы шаамда хөглүг чаным
Час дег дедир эглин келди.

Май ай келдя,
Магалыын аа...
Аныяксым кончуг болгаш,
Амыдырал ырлап тор мен.

ЧААЯАН

Ийи хадың чангыс черден үнүп келгеш,
Ийистер дег, ылгалышпас дөмей апаар.
Дазылдары доңнаттынын тутчу бергеш,
Дажыг суг-даа, шуурган, хат-даа ужур шаппас,
Даглар ышкаш, божаш дивес күштүг апаар.

Ийи кижи сеткил-үрээ билчи бергеш,
Изиг ханы ынакшылга бүргеаптер.
Лас-кежик хавайынга ажы-төлү
Латтынып, өөей дыннап өзүп келир —
Амыдырал мөнгежидер чаяан ол-дур.

АЯЛГА

Лириктиг повелла

Бора талларның мочургалары чылыг дүшкени-биле кады частырынга белеткени бергилээн, артында-ла «тодуг» аар-аар апаргылаан ышкаш көстүп турганнар. Талдарның аразында деңгеликтер баштарындан бакылап келгилээн чаш көктер улашкан чылыг хүннерге таалап, өзүп чыдарын сөөлгеккензиг, салгын аайы-биле шымыраш баштарын чайгылаар... «Бойдустуң оттуп эгелээнинің баштайгы демдектериниң бирээзи бо талдарның дуктуг баштыг анай-хаак сырыгларын каданыптар үеэн-ле болгай» — деп иштинде бодамышаан, эгелеп чоруур хөгжүмүү Иргит-оол хем кыдынга базып чораан.

Хемниң суу чүгүрүүнче киргелек, чемдик черлерже ойлуг кире бергилээн доштар дүнхүн чокка эзилгеш, суг кырында эштин үнгүлеп келгилээн, сактырга, ынг-ынг кылдыр тынып, суг аайы-биле салдан чорааннар.

«Адырам. Хемниң бүгү-ле чаруш-каазын аялгаже шилчидипсе аар. Кандыг үнер ыында чогул. Эң млаңгыя бо хемде чурттап турар куштарының үнү өнзы-бүрү болгай. Тааржыр сос болза аар — дээш, эрес хирял, билири аялгаларны аяар сыгыргылаан-даа. Ындыг эвес. мындаа Бичекыс час дугаймда шулук бижип бээр болду чоп. Эгелеп чоруур хиреннде салымныг хире уруг болдур ийин. Анаа сылдан алгаш, бодуу-биле-даа хөөрешкейде мен» — дээш, Иргит-оол Бичекыстың чурттап турары ыяш бажыңынче шала далаштыг базып чорушкан.

Шөйүн каан демир удазынга чуттан хептер азып турган Бичекысты Иргит-оол көрүп каап, сүрээдексей хоюа берген. Уруг хөрээ чадагай халат кедип алган, ону эскербейн, бар-ла шаа-биле херлип-херлип олче удур базып орган. Ояр-кыяр чер чок. Бичекыс тура дүшкен.

— Экии, Иргит-оол? Мында чүте чор сен? — дээш, халадының хөрээн дегийт ийи холдан сегирип алган.

— Мындаа ыры сөзу бээр дээн болгай сен. Белеп болза, шекеп көрейн дээш келдим. — Чүнү шенээр кижи сен?

—Ырнын аялгазын аар. Башта элээн бодаллар тыштын кээрге, сенээ чагымны сактып келдим.

—Мени мана, хады чоруур бис. Мен үр болбас мен — дээш, уруг бажыңче кире берген.

Ыржым кежээге аян дүткаанзыг, саарылыг хемниң төөмес, батпас тоолчургу чаңгыс аай чугаазы дем-не эгелээн. Улуг даш сандайлангаг ийи чалыының чүректериннен ужуугуп, үнгүлээн сөстер чоок-кавыга сыңышпас болуп, улам өртүп ап, хөрлээже шилчип бар чораан. Ол чылыг сөстер амыдыралын аялгазынче шилчээш, өскелериниң чүректериче шымный кирип тургулаанзыг болган.

Иргит-оол биле Бичекыс кайызы-даа амыдыралдың аялгазындан төрүттүнген, кежиктиг чалыылар-дыр бис дээрзин сеткил билбишаан, амыдыралдың бөзө бир чаа аялгазын кадыг чогаадып эгелээннер.

Монгуш ДОРЖУ.

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ

Телевидение

МАЙ 1
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.15 «Ажыл эртери». Барымдаалыг телефильм. 8.25 Киноконцерт. 9.20 Мультфильм. 9.35 «Чаан-биле оркестрге солоо». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. 11.45 Хөгжүмүүг программа. 13.20 Фотоконкурс «Чер — бистиң ниити бажыңывыс». 13.25 Концерт. 13.55 Москва. Кызыл Шөл. Митинг-маевка. 15.35 Хөглүг ноткалар. 16.35 Хоккей. Делегей чемпионады. Түннел бөлүк командаларының маргылдаазы. 18.35 5 сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Будулгаазының черже кирер эжик». 1-2 сериялары. 21.00 «Ye». 21.30 «Аншлаг! Аншлаг!». 23.00 «Интершлягер—90». Эстрада ырларының делегей конкурузу. 00.45—01.35 «Танцы, танцы, танцы».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Мультфильм. 8.55 Ритмиг гимнастика. 9.25 Р. Солнцев — «Статья». Фильм-шүүлт. 12.50 Уругларга фильм. «Часкы Олимпиада, азы Ниити ыры даргазы». 13.55 Нептереягей классиктиг хөгжүм концерти. 15.25 «Экспромт». Телефильм. 15.35 Хоккей. Делегей чемпионады. Түннел бөлүк командаларының маргылдаазы. 16.15 «Бак көрдүгеен тажы» бөлүктүң оюн көргүзүү. 16.35 «Аттыгашче кым ээ көрнүрүл» барымдаалыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.10 Хөгжүм болгаш мода. 18.00 Мультфильм. 18.10 «Киносерпантин». 20.00 «Тамчыктыг улунар, чашкар!». 20.15 «Киносерпантин». 21.00 «Ye». 21.30—23.35 «Киносерпантин».

Кино

МАЙ 1-ДЕ

«НАПЫРАЛ»: «Ялевтиг таварылга» 9.00, 10.40, 12.20, 14.00, «Чүүк «300» 15.40, 17.30, 19.20, Видеозалга: «Делегей эстрадазының сыддыстары» 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: кинолар чыындызы 9.00, 12.20, «Чажыт ортулук» 10.20, 13.40, «Өг-бүлө» (2 сериялыг) 15.40, «Чажыт чөвулекчи» 18.20, «Лифтилен солагай талазынче» 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Эрлик ораны азы ботка-хоп» (2 сериялыг) 12.30, 15.20, 18.10 шактарда.

КАА-ХЕМ»: Кавказка тутурган кыс» 12.00, 15.50, «Шылажылганын хемчээли» 14.00, 17.40, 19.20 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Мистер Индия» (2 сериялыг) 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

Сергей Калларович Шожукпаның адынга берген документилериг аалдан бо чылдың апрель 16-да читкен. Ону тыпкан кижи Кызыл районуң Каа-Хем суурда Агния Барто кудумчуда № 12 бажыңын № 7 квартирازынга эккеп бээр болза, шаңнал алыр.

• • •

«Тыва автотрансты» өөредилге-курс комбинадын 1986 чылдың июль 30-де доосканының дугайында Аркадий Айыжмович Сааяга тывыскан АН сериялыг № 675728 шынызыла читкенин барымдаалаваш, ону күүн деп чок санаар.

• • •

Барыын-Хемчик районуң Эрги-Барлык ортумак школазының 1981 чылдың июнь 23-те Хомушку Валентина Достаковнаның адынга тывысканы Б № 575865 аттестадының читкенин барымдаалаваш, ону күүн чок деп санаар.

Культура-спорт комплекизи дыштаныр хүннерде

Май 1

11.00 шак — Байырлал концерттери:

Хоорай ансамбли хөгжүмүнин театрының, «Радость» ансамбль «Мөнгүлек» туристи комплекстан, пионерлер болгаш школаачылар коллективи «Детский мир» магазинниң чанынга концерт көргүзүлерлер.

11.00 шак — Уругларның оюн программазы парктың бичии уруглар хоорайжыгажыңга болур.

11.00 шак — Хол бөмбүүнге болгаш баскетболга маргылдаалар парктың спорт шелдериниге эгелээр.

12.00 шак — Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг парыгының ажыдыышкыны фонтан чанынга болур.

14.00 шак — Тыва хүреш. «Совет Тываның 5 чылы» стадионга болур.

16.00 шак — Аныяктар ансамблинин концерти Ногаан театрга болур.

18.00 шак — «Аян» ансамбльдин артистери-биле концерт-ужуражыышкын хөгжүм-шин театрынга эгелээр.

18.00 шак — «Азиялың төөү» шаңнал дээш хоорайлар аразының маргылдаазы. «Совет Тываның 5 чылы» стадионга болур.

19.00—22.00 шактарда — Танцы программалары автоорук техникумунуң, КПТУ-4-түн, Азия төөүнүң, «Колос» болгаш «Енисей» культура бажыңнарының чанында шелдерге болур.

Май 2

11.00 шак — Спорттуң техникатыг хевирлеринге көргүзүг оюнар. Ипподромга болур.

11.00 шакта — Хол бөмбүүнге болгаш баскетболга маргылдаалар парктың спортчу шелдериниге уламчылаар.

12.00 шак — Уругларга шин. «Арга-арыг чурттуг каран көрүр кижиниң чажыды». Хөгжүм-шин театрынга болур.

14.00 шак — Аныяктар ансамблинин концерти паркка эгелээр.

16.00 шак — «Аян» ансамбльдин артистери-биле концерт-ужуражыышкын хөгжүм-шин театрынга болур. Ол концерт 19.00 шакта база болур.

16.00 шак — Бут бөмбүү. «Совет Тываның 5 чылы» стадионга болур.

19.00 шак — Танцы кежээлери паркка. «Колос» болгаш «Енисей» культура бажыңнарынга уламчылаар.

Часкы хүлүмзүрүг

ШЫДАВАС-ТЫР

Эштаримге хеминнин
суу мен чайгап,
Эзреминге өөйлээнзиг
чассытса-даа,
Чыңдыр-карам чылыг, чымчак
куспаа ышкаш,
Чыргал, таалал медээ
шаңнап шыдавас-тыр.

Далар-оол ДОНГАК.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Киллистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа киллизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75; ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга
амазы

Тиражы 28000 акз. Чагыг № 409. ТС—00168

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1.

Индекс 54241